



XITOIY TILIDA 才 VA 就 YUKLAMALARINING MA'NO DOIRASI VA SINTAKTIK O'RNI

Bobonorov Abdurauf

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

rauff1388@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada hozirgi xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) yuklamalarining ma'no doirasi (义项 tizimi) hamda sintaktik o'rni tahlil qilinadi. Ikkala yuklamaning ko'p funksiyali ravish sifatidagi tasnifi, asosiy ma'nolar doirasi, gapdagi sintaktik o'rni (状语 — hol vazifasi), tipik qoliplari (句式) va semantik yo'nalishi (语义指向: 前指 / 后指) ko'rib chiqiladi. Ma'no talqini sintaktik o'ringa va yo'nalishga qanday bog'liqligi ko'rsatiladi hamda ularning o'zbek tiliga muvofiqlashuvi muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: xitoy tili, 才 va 就 yuklamalari, ravish, ma'no doirasi, sintaktik o'rin.

Kirish

才 (cái) va 就 (jiù) hozirgi xitoy tilining ko'p funksiyali (多功能) ravishlari bo'lib, ular keng ma'no doirasiga va o'ziga xos sintaktik taqsimotga ega. Bu yuklamalarning turli ma'nolari nafaqat kontekstga, balki ularning gapdagi sintaktik o'rniga va semantik yo'nalishiga ham bog'liq. Mazkur tadqiqotning maqsadi — 才 va 就 ning ma'no doirasini (义项 tizimini) hamda sintaktik o'rni va yo'nalishini tizimli tavsiflashdir. Tadqiqotda tavsifiy va qiyosiy-semantik usullardan foydalanildi.

Xitoy grammatikasida 才 va 就 ravish (副词) turkumiga mansub. Zhang Yisheng ravishlarni tasviriy (描摹性), cheklovchi (限制性) va baholovchi (评注性) turlarga ajratadi; 才 va 就 asosan cheklovchi va



baholovchi guruhlarda turadi, 才 esa ko‘p funksiyali ravishning yorqin namunasi sifatida alohida tahlil qilinadi⁵². Ravish sifatida 才 / 就 mustaqil bo‘lak bo‘la olmaydi va faqat hol (状语) vazifasida kesimni izohlaydi.

才 va 就 yuklamalarining ma’no doirasi

Lü Shuxiang “Hozirgi xitoy tilining sakkiz yuz so‘zi” asarida 才 va 就 ning bir necha asosiy ma’nosini sanaydi: vaqt, miqdor (cheklov), shart va ta’kid⁵³. 才 ning ma’no doirasi qisqa vaqt (刚刚) ma’nosidan tortib darajaviy (skalyar) “kech/kam” ma’nosigacha cho‘ziladi; uning ko‘p funksiyaliligi va qisqa vaqt ma’nosi alohida tadqiq etilgan⁵⁴. 就 ning ma’no doirasi esa erta vaqt, tezkorlik, miqdor (oshirish hamda cheklov) va aynanlik ma’nolarini qamrab oladi.

才 va 就 gapda ega va kesim oralig‘ida, kesimdan oldin keladi va hol vazifasini bajaradi. Ularning o‘rni qat’iy: yuklamani gapning boshqa joyiga erkin ko‘chirib bo‘lmaydi. Bu yuklamalar muayyan sintaktik qoliplar (句式) bilan barqaror birikadi: 才 — 只有 ... 才, son + 才, 才不 ... 呢 kabi qoliplarda⁵⁵; uning grammatik birikuv funksiyasi alohida ko‘rib chiqilgan⁵⁶. 就 esa 只要 ... 就, 如果 ... 就, 一 ... 就, 就是 kabi qoliplarda keladi.

⁵²张谊生. 现代汉语副词研究 [M]. — 上海: 学林出版社, 2000. — 第 18–23 页.

⁵³吕叔湘. 现代汉语八百词 (增订本) [M]. — 北京: 商务印书馆, 1999.

⁵⁴沈敏, 范开泰. 多功能副词“才”表短时义的相关问题考察 // 语言科学. — 2008. — 第 7 卷, 第 4 期. — 第 359–366 页.

⁵⁵张谊生. 现代汉语副词“才”的句式与搭配 // 汉语学习. — 1996. — 第 3 期.

⁵⁶史锡尧. 副词“才”的语法组合功能、语义、语用考察 // 烟台大学学报 (哲学社会科学版). — 1990. — 第 2 期. — 第 83–88 页.



Ushbu qoliplar 才/就 ning ma'nosini ko'p jihatdan oldindan belgilaydi.

才 va 就 — fokusga sezgir operatorlar bo'lib, ularning ta'sir doirasi va talqini semantik yo'nalishga (语义指向) — oldinga (前指) yoki orqaga (后指) yo'nalishga — bog'liq. Chen Xiaohe ko'rsatishicha, 才 oldinga yo'nalganda (miqdor undan oldin kelganda) sub'ektiv katta miqdorni, orqaga yo'nalganda esa sub'ektiv kichik miqdorni ifodalaydi; 就 esa ko'pincha sub'ektiv kichik miqdor tomonga moyil bo'ladi⁵⁷. Bu hodisa semantik yo'nalish (语义指向) nazariyasi doirasida o'rganiladi⁵⁸. Demak, miqdor so'zining yuklamaga nisbatan sintaktik o'rni ma'no talqinini bevosita o'zgartiradi — bu 才/就 da sintaksis va semantikaning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

才 va 就 ning sintaktik o'ziga xosligi gap oxiridagi 了 bilan birikishda ham namoyon bo'ladi: 就 tugallanganlik 了 si bilan erkin keladi (他就来了), 才 esa bunday birikishni odatda rad etadi. Yue Zhongqi 才 va 就 gaplaridagi 了 ning qarama-qarshi taqsimotini va uning aspektual ma'no bilan bog'liqligini batafsil ko'rsatadi⁵⁹. Bu cheklov yuklamalarning ma'nosi bilan grammatik shaklning o'zaro muvofiqligini tasdiqlaydi.

Skalyar tahlil 才 va 就 ning ta'sir doirasini formal tarzda tushuntiradi: bu yuklamalar gapdagi fokuslangan unsur (focus) ustidan ta'sir doirasiga ega bo'lib, uni darajaviy shkalada baholaydi⁶⁰. Shu sababli yuklamaning sintaktik

⁵⁷陈小荷. 主观量问题初探——兼谈副词“就”、“才”、“都” // 世界汉语教学. — 1994. — 第4期. — 第18–24页.

⁵⁸卢英顺. 语义指向研究漫谈 // 世界汉语教学. — 1995. — 第3期. — 第22–26页.

⁵⁹岳中奇. “才”、“就”句中“了”的对立分布与体意义的表述 // 语文研究. — 2000. — 第3期. — 第19–27页.

⁶⁰Lai H.-L. Rejected expectations: the scalar particles cai and jiu in Mandarin Chinese // Linguistics. — 1999. — Vol. 37, No. 4. — P. 625–661.



o‘rni va fokusning joylashuvi talqinni belgilaydi; bu bog‘liqlik fokus-fon (focus-background) nazariyasi doirasida izchil ifodalangan⁶¹. Tadqiqot natijalarini umumlashtirib, 才 va 就 ning tipik sintaktik qoliplarini quyidagi jadvalda keltiramiz.

1-jadval. 才 va 就 yuklamalarining tipik sintaktik qoliplari

Sintaktik qolip	才 (cái)	就 (jiù)
Shart ergash gapi	只有...才 (zarur shart): 只有努力才能成功	只要...就 (yetarli shart): 只要努力就能成功
Ketma-ketlik / tezkorlik	(kam uchraydi)	一...就 (“...zahoti”): 他一下课就走了
Son-miqdor bilan	才 + son: 才十岁 (kam)	就 + son: 就吃了五碗 (ko‘p)
Inkorli ta’kid	才不 + V (呢): 我才不去呢	就不 + V: 我就不去
Aynanlik / tasdiq	—	就是: 这就是我要的

O‘zbek tili agglyutinativ va SOV tartibli til bo‘lgani uchun 才/就 ning sintaktik o‘rni unda boshqacha amalga oshadi. Xitoy tilida bu yuklamalar kesimdan oldin keluvchi mustaqil ravish bo‘lsa, o‘zbek tilida ularning ma’no doirasi affikslar (-gina, -(i)boq), yordamchi so‘zlar (“atigi”, “allaqachon”, “faqat”) va so‘z tartibi orqali beriladi. Xitoycha 语义指向 (前指 / 后指)

⁶¹Hole D. P. Focus and Background Marking in Mandarin Chinese: System and Theory behind cái, jiù, dōu and yě. — London: RoutledgeCurzon, 2004.



farqi o'zbek tilida ko'pincha affiks va miqdor so'zining joylashuvi bilan ifodalanadi. Bu strukturaviy nomutanosiblik tarjimada yuklamaning ta'sir doirasini to'g'ri uzatishni murakkablashtiradi.

Xulosa

Tahlil 才 va 就 ko'p funksiyali ravishlar ekanini, ularning keng ma'no doirasi (vaqt, miqdor, shart, ta'kid) hamda qat'iy sintaktik o'rni (kesimdan oldingi hol) borligini ko'rsatadi. Bu yuklamalarning talqini muayyan qoliplarga (句式), semantik yo'nalishga (前指 / 后指) va 了 bilan birikishga bog'liq bo'lib, ularda sintaksis va semantika uzviy bog'langan. O'zbek tilida bu o'rin va doira affiks hamda so'z tartibi bilan beriladi; shu sababli 才 / 就 ning sintaktik o'rni va ta'sir doirasi qiyosiy tilshunoslik hamda tarjima pragmatikasi uchun muhim tadqiqot ob'ekti bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lai H.-L. Rejected expectations: the scalar particles *cai* and *jiu* in Mandarin Chinese // *Linguistics*. — 1999. — Vol. 37, No. 4. — P. 625–661.
2. Hole D. P. Focus and Background Marking in Mandarin Chinese: System and Theory behind *cái*, *jiù*, *dōu* and *yě*. — London: RoutledgeCurzon, 2004.
3. Biq Y.-O. From focus in proposition to focus in speech situation: *cai* and *jiu* in Mandarin Chinese // *Journal of Chinese Linguistics*. — 1988. — Vol. 16. — P. 72–108.
4. Li Ch. N., Thompson S. A. Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar. — Berkeley: University of California Press, 1981.
5. 吕叔湘. 现代汉语八百词 (增订本) [M]. — 北京: 商务印书馆, 1999.
7. 张谊生. 现代汉语副词研究 [M]. — 上海: 学林出版社, 2000.
8. 张谊生. 现代汉语副词的性质、范围与分类 // 语言研究. — 2000. — 第 2 期.
9. 张谊生. 现代汉语副词“才”的句式与搭配 // 汉语学习. — 1996. — 第 3 期.
10. 史锡尧. 副词“才”的语法组合功能、语义、语用考察 // 烟台大学学报



(哲学社会科学版). — 1990. — 第 2 期. — 第 83–88 页.

11. 邵敬敏. 汉语语法的立体研究 [M]. — 北京: 商务印书馆, 2000.

12. 卢英顺. 语义指向研究漫谈 // 世界汉语教学. — 1995. — 第 3 期. — 第 22–26 页.

13. 陈小荷. 主观量问题初探——兼谈副词“就”、“才”、“都” // 世界汉语教学. — 1994. — 第 4 期. — 第 18–24 页.

14. 岳中奇. “才”、“就”句中“了”的对立分布与体意义的表述 // 语文研究. — 2000. — 第 3 期. — 第 19–27 页.